

Кривошея Ігор,

кандидат історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання,
Уманський національний університет
igorkryvosheia@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1429-8293

Терещук Антон,

доктор філософії,
викладач-стажист кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманський національний університет
tereshchuk.anton@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2519-6738

ВЕЛИКА ВІЙНА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕГО-ДОКУМЕНТІВ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ¹

Стаття присвячена дослідженню повсякденного життя та соціокультурній трансформації польської шляхти в роки Першої світової війни. Глобальний конфлікт, глибину якого сучасники спершу недооцінювали, докорінно змінив їхній соціокультурний простір. Актуальність роботи зумовлена перенесенням фокусу з традиційної воєнно-дипломатичної історії на антропоцентричний вимір, що дає змогу проаналізувати Велику війну як індивідуальний досвід привілейованого стану та носія польської ідентичності. У дослідженні мемуари, щоденники та спогади розглянуто як джерела, що містять у собі «дух часу», поєднують безпосередню емоційну реакцію на події з їхнім подальшим раціональним осмисленням і рефлексією. Залучення джерел особового походження дає змогу відтворити події на емоційному-психологічному рівні, що сприяє висвітленню ціннісних орієнтирів, поведінкових моделей і ментальності польської шляхти початку ХХ ст.

У статті проаналізовано динаміку переходу від «островів стабільності» маєткового життя до пошуку нових форм національної самоорганізації в умовах війни. Висвітлено рефлексії авторів щодо сподівань на уникнення воєнної катастрофи, а також продемонстровано суттєві відмінності у сприйнятті війни кризь призму дитячого та дорослого бачень. Для цілісного відтворення особистих переживань були залучені та проаналізовані чоловічі та жіночі его-документи. У спогадах зафіксований перехід від тривалого соціального напруження до відкритого конфлікту, супроводжуваного погрозами та вимушеним відходом шляхти з власних маєтків. У цьому контексті его-документи є не лише джерелом фактів, а й свідченням глибокого психологічного зламу цілого покоління польської шляхти. У статті частково використано матеріали, зібрані Ігорем Кривошеєю під час його дослідження в рамках програми «Дослідження в Польщі» (2026) Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського (Варшава).

Ключові слова: Велика війна, документи особового походження, его-документи, історія повсякдення, Перша світова війна, польська шляхта.

Філософ іспанського походження Джордж Сантаяна застерігав: «Ті, хто не пам'ятає минулого, приречені на його повторення». Війна, яка розпочалася з ілюзії швидкої перемоги до Різдва ніхто не бачив, у результаті стала першою глобальною «м'ясорубкою», що зруйнувала імперії та мільйони людських життів. Війна, яка поділила світову історію на «до» і «після», залишила після себе колосальний пласт пам'яті. Аналіз і висвітлення его-документів (спогадів,

¹ У статті частково використано матеріали, зібрані Ігорем Кривошеєю під час його дослідження в рамках програми «Дослідження в Польщі» (2026) Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського (Варшава).

щоденників, мемуарів, кореспонденції, нотаток тощо) учасників та свідків Великої війни уможлиблює не тільки глибше розуміння передумов, перебігу та наслідків війни, а й дає шанс винести гіркі уроки для запобігання подібним трагедіям у майбутньому.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена перенесенням фокусу з традиційного висвітлення військових операцій і дипломатичних дій на антропоцентричний вимір. На прикладі представників польської шляхти стає можливим проаналізувати Першу світову війну не лише як зіткнення армій, але і як досвід привілейованого стану, який був головним носієм польської політичної ідентичності та культурної традиції.

Амстердамський професор Жак Прессер у 1950-тих запропонував термін «его-документи» (нід. *egodocumenten*) на позначення матеріалів, де автор пише про себе або перебуває в центрі оповіді. Я-документи стали невід'ємною частиною дослідження історії повсякдення (нім. «*alltagsgeschichte*»), яке започаткували німецькі дослідники Альф Людтке та Ханс Медік як напрям соціальної історії. У розвідках вони акцентували на внутрішньому сприйнятті реальності та переживанні пересічних людей, яких називали «*kleine Leute*» («маленькі люди»), тобто ті, які зазвичай залишалися поза увагою класичного історичного дискурсу (Voguska M., 2008, с. 395–396).

Его-документи містять у собі «дух часу», відтворюючи історичні події на глибокому емоційно-психологічному рівні. У них присутнє унікальне нашарування культурних та історичних контекстів, які автори реконструювали у своїх спогадах, щоденниках, мемуарах тощо. Оскільки сприйняття подій та процесів кожним індивідом детерміноване його власним досвідом і системою цінностей та оцінок, аналіз я-документів є критично важливим для цілісного висвітлення історії повсякдення.

Попри розмаїття мотивів та обставин написання, автори его-документів прагнули зафіксувати власний досвід, індивідуальну візію та свою роль у пережитих подіях. Важливо розрізнити я-документи, створені безпосередньо в момент подій (щоденники, листи), та ті, що виникли через певний проміжок часу (мемуари, спогади). Такий дворівневий характер его-документів дає можливість поєднувати безпосередню емоційну реакцію з пізнішим, більш виваженим і раціональним, осмисленням, що в сукупності формує цілісний історичний образ епохи.

Від початку XXI ст. історія повсякдення утвердилася як один із пріоритетних напрямів української історичної науки. Значний внесок у розробку її методології зробили О. Удод, О. Коляструк, Т. Заболотна, Ю. Зінчук та ін.

О. Удод розглядає цю проблематику як таку, що перебуває на етапі теоретичного формування, наголошуючи на її потенціалі для розширення джерельної бази та глибокого аналізу суспільних явищ (Удод О., 2010). О. Коляструк акцентує на проблемах термінологічної невизначеності та невизначеності меж із суміжними дисциплінами. Дослідниця обґрунтовує необхідність удосконалення методології для аналізу історичних процесів крізь призму життя «пересічної людини» (Коляструк О., 2009). Т. Заболотна окреслює низку викликів: складність інтеграції мікро- та макроісторії, міждисциплінарність і відсутність єдиної системи, що заважає формуванню цілісної картини минулого (Заболотна Т., 2010). Ю. Зінчук визначив об'єктом дослідження звичні, повторювані аспекти побуту та поведінкової моделі особистості, що сприймалася як «норма» в ту чи в ту епоху (Зінчук Ю., 2010).

Об'єктом цього дослідження стали повсякденне життя та соціокультурна трансформація польської шляхти під час Першої світової війни.

Мета статті полягає в реконструкції досвіду польської шляхти в роки Великої війни на основі аналізу его-документів, висвітленні динаміки розпаду традиційного шляхетського світу та пошуку нових форм національної самоорганізації.

У статті звертаємося до его-документів польської шляхти, щоб через призму її сприйняття відтворити Першу світову війну. Попри тривалі зусилля Російської адміністрації, спрямовані на послаблення польського впливу, шляхта аж до подій 1917 р. зберігала суттєву роль у гос-

подарському, громадському та культурному житті держави. Особливо це стосувалося Українського Правобережжя та Коронних земель, де залишалася значна присутність польських землеволодінців.

На характер, стиль і зміст я-документів польської шляхти впливає комплекс взаємопов'язаних факторів: вік, стать, самоідентифікація, фінансове становище та соціальний статус автора. У рамках дослідження залучені джерела особистого походження, написані представниками різних статево-вікових і соціально-економічних груп польської шляхти. Такий підхід дав змогу врахувати всі фактори, які могли впливати на висвітлення подій у спогадах, мемуарах, щоденниках тощо.

Джерельним підґрунтям статті слугували его-документи Августа Іванського (сина) (1881–1972)², Генріка Улашина (1874–1956)³, Станіслава Ценського (1898–1993)⁴, Марії Сапєги (1910–2009)⁵.

Август Іванський (син) був успішним підприємцем та активним учасником публічного життя. Він намагався впроваджувати нові технології та методи сільського господарювання. Був активним учасником Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства, де намагався поширити фахові знання серед землевласників. Звістка про початок бойових дій застала його у власному маєтку в селі Рижавці. Йому виповнилося 33 роки.

Генрік Улашин – відомий польський славіст, мовознавець і професор трьох університетів: Львівського (1920–1921), Познанського (1921–1939) та Лодзького (1945–1956). Його наукова і літературна спадщина вражає обсягами: 226 лінгвістичних досліджень і 442 публіцистичні праці. У віці 40 років Улашин був вимушений покинути Лейпциг і повернутися до Умані на похорон свого батька, де і застала його Велика війна.

Станіслав Ценський належав до давнього шляхетського роду герба Помян. Був учасником обох світових воєн, а в мирний час господарював у родинному маєтку в Пеняках. Високий статус родини підкреслений політичною діяльністю батька, Тадеуша Ценського, який протягом 1901–1913 рр. був послом до Галицького крайового сейму від Заліщицького повіту, а з початком Великої війни очолив східну секцію Вищого національного комітету. У серпні 1914 р. Станіславу виповнилося 16 років.

Марія Сапєга – донька майбутнього міністра фінансів Другої Речі Посополитої Єжи Здзеховського. Вона належала до польської еліти гербу Равич, чия життя було тісно пов'язане з політичними та економічними процесами регіону. Народившись 1910 р. в родинному маєтку в Суховолі, Марія зустріла Першу світову війну в чотирирічному віці.

Окрім вище перерахованих его-документів, також використано праці Станіслава Зелінського⁶, Анни Потоцької⁷, Марії Дунін-Козицької⁸ та ін.

Людській психіці властивий оптимізм і віра у швидке вирішення кризових ситуацій. Попри те, що польська шляхта в обох імперіях – Російській чи Австро-Угорській – відчувала наближення Великої війни, більшість сучасників до останнього плекала надію на швидке дипломатичне вирішення. Август Іванський (син) так описує своє відчуття напередодні війни: «Widmo wojny światowej od tak dawna groziło Europie, że wreszcie przestano wierzyć w jej realność.

² Iwański A., senior. Pamiętniki, 1832–1876; Iwański A., junior. Wspomnienia, 1881–1939. Słowo wstępne Jarosława Iwaszkiewicza. Opracował Wacław Zawadzki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1968. 573 s.

³ Ułaszyn H. Z Kopiowatej na katedry uniwersyteckie. Wspomnienia. Opracował Mirosław Skarżyński. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010. 524 s.

⁴ Cieński S. Zamykam oczy i widzę... Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2015. 544 s.

⁵ Sapieżyna M. Moje Życie, Mój Czas. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2008. 576 s.

⁶ Zieliński S. Liga Narodowa na rusi 1890–1920. Fragment historii pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016. 116 s.

⁷ Potocka A. S. Mój pamiętnik. Warszawa: Wydawnictwo SBM, 2024. 432 s.

⁸ Dunin-Kozicka M. Rok 1917. Z cyklu „Przeorane szlaki”. Lwów-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1928. 326 s.

Przypuszczano, że groźne chmury rozejdą się tak, jak to się działo po Agadirze, po aneksji Bośni i Hercegowiny i po innych jeszcze pomniejszych konfliktach. Toteż nawet zabójstwo arcyksięcia Franciszka Ferdynanda przeszło stosunkowo bez wrażenia. Sądono, że i tym razem wywoła to żywą i ostrą wymianę not, spowoduje może jaką konferencję międzynarodową, ale w rezultacie ułoży się zgodnie. I ja też ku końcowi lipca 1914 r., podobnie jak inni, nie liczyłem się z grozą nadciągającej burzy»⁹. Ще підлітком Станіслав Ценський не сильно переїнявся новиною про смерть спадкоємця Габсбургів у Сараєво. Він зі своїми братами, як сам писав, проводили найкращі канікули у своєму житті. Пишучи ці спогади уже в дорослому віці, він додає ретроспективну рефлексію: підсвідомо вони ніби передчували, що це остання можливість по-справжньому безтурботно відпочити перед бурхливими подіями Першої світової війни¹⁰. Отже, у польському шляхетському середовищі панувала віра в мирне врегулювання кризи або принаймні у швидке її завершення. Громадська думка польської еліти фактично ігнорувала можливість затяжної та виснажливої війни. Власне, через таку психологічну неготовність та ілюзію безпеки Перша світова війна застала більшість польської шляхти зненацька й не підготовленою.

Водночас польська еліта незалежно від імперії вбачала у війні історичний шанс подолати наслідки поділів Речі Посполитої та відновити державність. Попри невдалий досвід національно-визвольних повстань, польській шляхті вдалося зберегти запал і готовність діяти задля відродження власної державности. Зіткнення імперій-учасниць поділу було сприйняте як ключовий момент для вирішення «польського питання». Зокрема, батько Станіслава Ценського, прочитавши у Львові в газеті новину про оголошення війни Австро-Угорщиною Російській імперії, сказав: «Jest to najważniejsza wojna, która rozstrzygnie losy Polski»¹¹. Подібні настрої панували й у Варшаві. 26 липня Август Іванський (син), усвідомивши неминучість війни, обговорював з Адамом Чарторийським можливий розвиток конфлікту, водночас висуваючи припущення, що конфлікт може посприяти відновленню польської державности¹².

Улітку 1914 р. Генрік Улашин завершував своє лікування в Лейпцигу. Саме там, у колі знайомих Людовіка Модзелевського та Юзефа Грохольського, який приїхав із візитом з Поділля, науковець дізнався про вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда в Сараєво. Реакція знайомих була миттєвою: Грохольський і Модзелевський поспішно покинули Лейпциг і повернулися до своїх маєтків. Невдовзі й сам Улашин отримав телеграму від матері зі звісткою про смерть батька. Ця трагічна новина змусила його покинути місто й вирушити до Умані. У спогадах він із жалем зауважує, що тоді не здогадувався, що назавжди прощається з Лейпцигом¹³.

Патріотичні гасла та заклики знайшли відгук у молодому поколінні поляків. У спогадах Станіслава Ценського можна знайти значну кількість згадок про юнацьке захоплення офіцерською формою та мрії осідлати бойового коня і зі зброєю в руках вирушити на фронт. Родинні розповіді колишніх учасників Січневого повстання та перекази про участь у Листопадовому повстанні сформували позитивний образ шляхтича, який бореться за свою незалежність. Ситуацію загострила Австро-Угорська імперія, яка, шукаючи нових шляхів поповнення лав своєї армії, оголосила про дочасне завершення навчального процесу в закладах середньої освіти. Випускникам-добровольцям надавали привілей самостійно обирати рід військ, у якому вони хочуть служити¹⁴.

⁹ «Примара світової війни так довго загрожувала Європі, що врешті-решт у її реальність перестали вірити. Припустили, що грозові хмари розсіються так само, як це було після Агадіра, після анексії Боснії та Герцеговини та після інших, ще менших конфліктів. Тому навіть убивство ерцгерцога Франца Фердинанда пройшло відносно непоміченим. Вважали, що і цього разу це викличе жвавий та гострий обмін нотами, можливо, спричинить якусь міжнародну конференцію, але в результаті все владнається мирно. І я також наприкінці липня 1914 року, подібно як рещта, не зважав на загрозу наближення бурі». Iwański A. Op. cit. S. 403.

¹⁰ Cieński S. Op. cit. S. 96.

¹¹ «Це найважливіша війна, яка вирішить долю Польщі». Cieński S. Op. cit. S. 100.

¹² Iwański A. Op. cit. S. 404.

¹³ Ułaszyn H. Op. cit. S. 391–392.

¹⁴ Cieński S. Op. cit. S. 119.

На квітень 1915 р. було оголошено призов вікової групи, до якої належав Станіслав. Батьки, намагаючись уберегти сина від участі у війні, домовилися з головою лікарської комісії, тогочасним власником Львівського санаторію лікарем Маєвським, щоб той допоміг уникнути призову за станом здоров'я. З цією метою голова комісії наприкінці медичного огляду запитав Станіслава, чи в нього є скарги на здоров'я, на що той мав відповісти, що в нього болить серце. Однак коли до юнака дійшла черга, він відповів, що жодних скарг немає. Здивований Маєвський перепитав, але Станіслав повторив, що відчуває себе цілком здоровим. Так шляхтич, вихований на розповідях про повстання та через всезагальне патріотичне піднесення, вирішив піти до війська попри зусилля батьків¹⁵.

Починаючи з грудня 1914 р. на територію Російської імперії, особливо до Києва, почали прибувати масові потоки біженців із Королівства Польського. Особливо їхня кількість зростає після указу Миколи Миколайовича Романова (очільника російської армії), який зобов'язував цивільних мешканців до примусової евакуації. Для запобігання гуманітарної катастрофи російський уряд у жовтні 1914 р. заснував Тетянинський комітет під патронатом доньки імператора, який відповідав за опіку над біженцями.

Водночас влада створила громадські організації, діяльність яких субсидовано з розрахунку 6 рублів на одного біженця. Тож обсяг фінансування безпосередньо залежав від кількості взятих під опіку осіб. Оскільки в умовах війни Російська імперія суттєво обмежила звичну соціально-політичну активність польської шляхти, благодійність стала легальним полем для національної діяльності. З цією метою було створено Польське товариство допомоги жертвам війни (Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny – РТРОВ), статут якого затверджено в Петрограді 29 серпня 1914 р. Його засновниками стали Владислав Жуковський, Александер Бабіньскі, Константи Будкевич і Генрик Свенціцький. Товариство проіснувало до вересня 1918 р.¹⁶

Доволі швидко діяльність цих товариств поширилася Російською імперією, особливо у Правобережній Україні, для кращої їх координації було створено Окружну раду Польського товариства допомоги жертвам війни (Rade Okręgową Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny). Київський комітет створено 27 жовтня 1914 р. Як зазначає Станіслав Зелінський, на початку своєї діяльності комітети концентрували увагу на матеріальній допомозі, однак згодом почали проводити культурну діяльність. Російський уряд спочатку був проти, проте через поразки на фронті з певними обмеженнями все ж таки дозволив полякам культурно-просвітні роботи: «W pierwszej chwili przestano na pomocy materialnej. W miarę rozwoju uwzględniać zaczęto także potrzeby kulturalne. Rząd zrazu bronił się przeciwko szkolnictwu polskiemu, jednakże w miarę niepowodzeń na froncie stawał się coraz bardziej ustępliwy aż wreszcie zgodził się milcząco na nauczanie elementarne pod warunkiem, że nie obejmie ono ludności miejscowej i że Polacy nie będą na to wydawać pieniędzy rządowych. Zastrzeżenia te okazały się w praktyce platoniczne, znalazły się środki i sposoby»¹⁷.

У квітні 1915 р. було відкрито шкільну (освітню) секцію РТРОВ. За її сприяння в листопаді того ж року в Києві відкрили польську гімназію, яка фактично складалася з двох підрозділів: чоловічого та жіночого. Маріуш Коженювський виокремлює дві основні причини, що уможливили появу цього закладу: по-перше, критична маса польських біженців у місті створила об'єктивний запит на національну освіту; по-друге, вирішальну роль відіграла наполегливість польської інтелігенції, яка вбачала у відкритті гімназії інструмент збереження національної ідентичності (Korzeniowski M., с. 71).

¹⁵ Cieński S. Op. cit. S. 121.

¹⁶ Zieliński S. Op. cit. S. 32–33.

¹⁷ «Спершу допомога обмежувалася лише матеріальною підтримкою. Проте в міру розвитку діяльності почали враховувати й культурні потреби. Уряд початково чинив опір польському шкільництву, однак через невдачі на фронті ставав дедалі поступливішим, аж поки зрештою мовчки погодився на початкову освіту. Умовою було те, що вона не охоплюватиме місцеве населення, а поляки не витратять на це державні кошти. Ці застереження на практиці виявилися суто номінальними – і кошти, і способи для реалізації задуманого було знайдено». Zieliński S. Op. cit. S. 33.

Уже 1916 р. Окружна рада Польського товариства допомоги жертвам війни розпоряджалася мільйонним бюджетом, керувала діяльністю сотні притулків для біженців, дитячих садків і шкіл. Представники Ради постійно відвідувала контрольовані заклади, а тисячі представників польської інтелігенції забезпечували їх діяльність¹⁸.

Восени 1917 р. Генрік Улашин переїздить з Умані до Києва, щоб долучитися до Польських наукових курсів («Polskie Kursy Naukowe»), де він мав викладати на мовознавчому напрямку навчання. Ініціатором утворення курсів була Вацлава Перетяткович, яка вже володіла жіночою гімназією, при якій працювала початкова школа та дитячий садок. Перше зібрання майбутніх викладачів відбулося у грудні 1916 р. в Києві в помешканні пані Перетяткович, на якому також був присутнім Улашин.

Генрік Улашин зазначає, що на вищі курси записалося майже п'ятсот осіб, серед яких була молодь і люди старшого віку, які прагнули поглибити свої знання. Склад слухачів був представлений двома категоріями: постійними та вільними. До першої групи належали особи з повною середньою освітою, вони мали відвідувати щонайменше 10 лекційних годин на семестр та обов'язково складати колоквиум. Навчання коштувало 3 руб. 50 коп. за годину на семестр¹⁹.

Досвід війни суттєво відрізнявся в містах та селах. Як зазначає Август Іванський, до революційних подій 1917 р. життя в його маєтку в с. Рижавці зберігало звичайний ритм. Продовольча криза оминала заможну садибу, однак критично постала проблема дефіциту робочих рук через постійну мобілізацію селян до війська: «Jedzenia mieliśmy w bród, żadnych braków aprowizacyjnych nie odczuwaliśmy, gospodarstwo szło dawnym trybem. Dokuczliwe jedynie było ustawiczne zabieranie nam ludzi, których trudno było zamienić nową kadrą pracowników»²⁰. Для подолання цієї кризи Іванський, як і багато інших шляхтичів, почав використовувати альтернативну робочу силу. Спершу до польових робіт залучати полонених угорців, згодом – представників народів Центральної Азії «сартів» (узбеків, таджиків), які були звільнені від мобілізації. Пізніше до них приєдналися військовополонені австро-угорської армії, серед яких переважали чехи. Таке подолання трудової кризи формувало багатонаціональний трудовий колектив²¹.

Велика війна стала каталізатором і подразником радикалізації польсько-українських відносин, які здебільшого ґрунтовані на соціальній нерівності між шляхтичем-землевласником і селянином. У досліджуваних его-документах чітко простежено наростання соціальної напруги на тлі війни. Військову дестабілізацію селянство сприймало як шанс для остаточного вирішення «земельного питання» шляхом вигнання польських землевласників. Ілюстрацією цієї небезпеки став досвід матері Герніка Улашина. Під час відвідин власного маєтку в Копійоватій вона була змушена поспіхом рятуватися втечею, наразившись на ворожість місцевих жителів. Цей епізод засвідчує, що ще до подій 1917 р. авторитет шляхти в селі був підірваний і соціальна напруга в польсько-українських відносинах була на межі зриву²².

Марія Дунін-Козицька зазначає, що в Подільській губернії смерть імператора стала тригером для зміни відносин між польською шляхтою та українським селянством. Август Іванський також указує на радикалізацію шляхетсько-селянських відносин у липні 1917 р. Саме тоді до Рижавки почали надходити все більше похмурих новин про «хвилі» погромів у маєтках. За його інформацією, першою жертвою став Роман Сангушко в Славуті. Однак по-справжньому ситуація почала виходити з-під контролю в листопаді. Повертаючись із Єлисаветграда, Август зупинився в Юзефа Підгорського в Шаховій, де змушений був провести ніч зі зброєю в руках, очікуючи нападу²³.

¹⁸ Zieliński S. Op. cit. S. 34.

¹⁹ Ułaszyn H. Op. cit. S. 395.

²⁰ «Їжі ми мали вдосталь, жодного дефіциту провізії не відчували, господарство працювало за старим звичаєм. Дошкульним було лише постійне вилучення у нас людей, яких було важко замінити новими кадрами працівників». Iwański A. Op. cit. S. 404.

²¹ Ibid.

²² Ułaszyn H. Op. cit. S. 392–393.

²³ Dunin-Kozicka M. Op. cit. S. 6–10.

Напружена атмосфера, яка панувала в Рижавці, змусила Іванського прийняти рішення про негайний від'їзд. Протягом останньої ночі він зібрав родинні коштовності та книги з бібліотеки, до якої входили перші видання Станіслава Виспянського, повне зібрання творів Кароля Шимановського, Адама Міцкевича, а також рідкісні фоліанти з історії та мистецтва. Усі ці скарби Іванський сподівався зберегти, переховуючи в Умані, проте згодом вони все одно були розграбовані²⁴.

Водночас Генрік Улашин відзначає антиросійські настрої українського селянства. Як згадує автор, мало хто серед українців бажав добра росіянам, навпаки – надіялися на поразку Російської імперії: «Kto by Rosji życzył „dobrze” – takich spotykało się bardzo rzadko. Raczej budowano nadzieje na tym, „gdy Moskale pobiją”»²⁵.

Дитяча рецепція подій суттєво різниться від дорослого сприйняття. Тому не дивно, що у спогадах Марії Сапєги не знайдено згадок про переживання наближення війни чи про перші роки бойових дій, оскільки на початок конфлікту їй було лише чотири роки. Водночас її спогади пропонують цілковито іншу перспективу сприйняття війни, яка постає через побутові зміни та дитячі емоції. Під час активної фази бойових дій Першої світової війни її родина перебувала в Петрограді. З того періоду в неї залишилося дуже мало спогадів, здебільшого вони були пов'язані зі складним і суворим домашнім навчанням та неприйняттям нею гувернанток²⁶. У спогадах незадоволення продовженням освіти висловлював Станіслав Ценський, батьки якого, попри постійні вимушені подорожі, завжди намагалися забезпечувати своїм дітям навчання, щоб не втрачати час і продовжити освіту в гімназії²⁷.

Революційні події 1917 р. змусили аристократичні кола шукати прихистку в Криму. Попри важкі обставини втечі, семирічна Марія зафіксувала в пам'яті яскраві образи кримської природи та пляжів. Безтурботність дитинства проявлялася, наприклад, у перевірненні, чи вміють коти плавати, вкинувши тварину до фонтану, коли дорослі були зайняті. Однак безтурботні дитячі розваги в Криму були раптово перервані прибуттям російського флоту, під вогонь якого потрапив готель, де перебувала родина. Дівчинку дуже вразила неочікувана реакції матері, яка, на відміну від інших, сприймала небезпеку як «шалену розвагу»: «Goście i służba schronili się w piwnicy, modlili się głośno, kobiety płakały, a moja matka, która w życiu prawie niczego się nie bała, uważała to za szaloną zabawę. <...> Mama nagle postanowiła pójść na górę, gdzie zostawiła biżuterię. Wszyscy zaczęli protestować i krzyczeć, trzymać ją za suknie, ale mama powiedziała, że bimba sobie z niebezpieczeństwa»²⁸. Така поведінка дорослої жінки могла свідчити про деструктивний фаталізм або жагу гострих відчуттів, зумовлену спробою вирватися з рамок передбачуваної рутини та безпечного, проте одноманітного побуту. Утім, подібна поведінка лише вселяла страх і невпевненість у душі малої Марії, яка не поділяла захоплення матері.

Намагаючись врятувати родинні коштовності, мати Марії зашила прикраси всередині плюшевого ведмедика, якого дівчинка називала «паном Нолкеном». Дитині пояснили, що іграшка «захворіла» і потребує постійної опіки, тому її не можна залишати саму. Семирічна Марія не усвідомлювала справжніх мотивів матері, віддано виконувала це доручення. Лише через багато років, працюючи над спогадами, авторка зрозуміла, що її дитяча прив'язаність до іграшки була використана як надійний спосіб транспортування найціннішого майна²⁹.

²⁴ Iwański A. Op. cit. S. 408–409.

²⁵ «Хто б не бажав Росії “добра” – таких зустрічалося дуже рідко. Швидше, надії покладали на те, “щоб москалів побили”». Ułaszyn H. Op. cit. S. 392.

²⁶ Sapieżyna M. Op. cit. S. 19.

²⁷ Cieński S. Op. cit. S. 113.

²⁸ «Гості та слуги сховалися у підвалі, голосно молилися, жінки плакали, а моя мати, яка в житті майже нічого не боялася, вважала це за божевільну забаву. <...> Мама раптом вирішила піти нагору, де залишила свої коштовності. Всі почали протестувати й кричати, тримати її за сукню, але мама сказала, що їй байдуже на небезпеку». Sapieżyna M. Op. cit. S. 22.

²⁹ Sapieżyna M. Op. cit. S. 24.

Марія Сапега з прикрістю вказала у спогадах, що, попри намагання батьків уберегти та ізолювати доньку від жакхів війни, вона неминуче мала суттєвий вплив на її психіку. У пам'яті авторки закарбувався епізод із дитинства в Криму: під час прогулянки з батьками вона побачила вершника із закривавленою головою. Дівчинка стала свідком того, як голова солдата безсило похилилася, знаменуючи його смерть. Проте цей випадок не став для семирічної дитини емоційним потрясінням. Ретроспективна рефлексія дорослої Сапегі сфокусована саме на цьому моменті, жахливою була не так смерть, як те, настільки «нормальною» стала брутальність у свідомості малої дівчинки³⁰.

Отже, аналіз еґо-документів польської шляхти періоду Великої війни дає змогу простежити складну еволюцію цього стану від «островів стабільності» до повної втрати звичного життєвого укладу. Глобальний конфлікт, глибину якого сучасники спершу недооцінювали, докорінно змінив їхній соціокультурний простір. Попри імперські обмеження в соціально-політичній діяльності, польська шляхта продемонструвала високу адаптивність, трансформувавши свою активність у гуманітарну та освітню сфери в межах Польського товариства допомоги жертвам війни (PTROW) та його Окружних рад (зокрема Київської).

Велика війна також стала потужним каталізатором польсько-українських відносин. У спогадах зафіксований перехід від тривалого соціального напруження до відкритого конфлікту, супроводжуваного погромами та вимушеним відходом шляхти з власних маєтків. У цьому контексті еґо-документи є не лише джерелом фактів, а й свідченням глибокого психологічного зламу цілого покоління польської шляхти.

Список літератури

Заболотна Т., 2010. Історія повсякденності – «панацея від усіх хвороб» чи пастка для історика? *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.* Переяслав-Хмельницький. 38–43.

Зінчук М., 2010. Історія повсякденності як новий напрямок гуманітарних досліджень. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 18. Серія: Історія: збірник наукових праць.* Вінниця. 391–394.

Коляструк О. А., 2009. Повсякденність як об'єкт історичного дослідження: окремі методологічні зауваження. *Література та культура Полісся.* Вип. 52. 187–196.

Удод О., 2010. Історія повсякденності: питання історіографії. *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.* Переяслав-Хмельницький. 19–23.

Bogucka M., 2008. *Człowiek i świat. Studia z dziejów kultury i mentalności XV–XVIII w.* Warszawa.

Cichoracki P., 2022. "Dokumenty osobiste" z okresu I wojny światowej w serii wydawniczej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. *ARCHEION.* T. CXXXIII. 243–254.

Korzeniowski M., 2014. Z działalności kulturalno-oświatowej Polaków w Kijowie w latach 1905–1918. *Wrocławskie studia wschodnie.* 18. 65–89.

Krywoszeja I., 2023. Tereshchuk A. Humań w recepcji polskiego szlachcica. Codzienne życie miasta we wspomnieniach Henryka Ułaszyna. *Textus et Studia.* №2 (34). 7–33.

Szyborski W., 2025. Wojskowe pamiątki i sztuka okopowa we wspomnieniach polskich żołnierzy czasów I wojny światowej. *Rocznik Filozoficzny Ignatianum.* Vol. 31. No. 2. 329–370.

Ihor Kryvosheia
Anton Tereshchuk

THE GREAT WAR THROUGH THE PRISM OF EGO-DOCUMENTS OF THE POLISH NOBILITY

The article is devoted to the study of everyday life and the socio-cultural transformation of the Polish nobility during the years of the First World War. The global conflict, whose depth contemporaries initially underestimated, fundamentally altered their socio-cultural space. The relevance of the study lies in shifting the

³⁰ Sapieżyna M. Op. cit. S. 26.

focus from traditional military and diplomatic history to an anthropocentric dimension, which makes it possible to analyse the Great War as an individual experience of a privileged class and a bearer of Polish identity. In the research, memoirs, diaries, and recollections are considered as sources that embody the “spirit of the age”, combining an immediate emotional response to events with their subsequent rational interpretation and reflection. The use of personal sources allows for the reconstruction of events on an emotional and psychological level, contributing to the exploration of the value orientations, behavioural patterns, and mentality of the Polish nobility at the beginning of the twentieth century.

The article analyses the dynamics of the transition from the “islands of stability” of estate life to the search for new forms of national self-organisation under wartime conditions. It highlights the authors’ reflections on hopes to avoid a military catastrophe, as well as demonstrating significant differences in the perception of war through the prism of childhood and adult perspectives. For a comprehensive reconstruction of personal experiences, both male and female ego-documents were examined and analysed. The recollections record the transition from prolonged social tension to open conflict, accompanied by pogroms and the forced departure of the nobility from their estates. In this context, ego-documents serve not only as a source of facts but also as testimony to the profound psychological rupture experienced by an entire generation of the Polish nobility. The article partially draws on materials collected by Ihor Kryvosheia during his research conducted within the framework of the “Research in Poland” programme (2026) of the Juliusz Mieroszewski Dialogue Centre (Warsaw).

Key words: World War I, Great War, Polish nobility (szlachta), ego-documents, personal documents, history of everyday life (Alltagsgeschichte).

References

- Zabolotna T., 2010. Istoriiia povsiakdennosti – «panatseia vid usikh khvorob» chy pastka dlia istoryka? [The history of everyday life – a “panacea for all diseases” or a trap for the historian?]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf.* Pereiaslav-Khmelnytskyi. 38–43. (In Ukrainian).
- Zinchuk M., 2010. Istoriiia povsiakdennosti yak novyi napriamok humanitarnykh doslidzhen [History of everyday life as a new direction of humanitarian research]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, Vinnytsia. 391–394. (In Ukrainian).
- Koliastruk O. A., 2009. Povsiakdennist yak ob’iekt istorychnoho doslidzhennia: okremi metodolohichni zauvazhennia [Everyday life as an object of historical research: some methodological remarks]. *Literatura ta kultura Polissia*. Vol. 52. 187–196 (In Ukrainian).
- Udod O., 2010. Istoriiia povsiakdennosti: pytannia istoriohrafii [The history of everyday life: questions of historiography]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf.*, Pereiaslav-Khmelnytskyi. 19–23 (In Ukrainian).
- Bogucka M., 2008. *Człowiek i świat. Studia z dziejów kultury i mentalności XV–XVIII w.* [Man and the World: Studies in the History of Culture and Mentality, 15th–18th Centuries]. Warszawa. (In Polish).
- Cichoracki P., 2022. "Dokumenty osobiste" z okresu I wojny światowej w serii wydawniczej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych ["Personal Documents" from the World War I period in a publication series by the Central Directorate of State Archives]. *ARCHEION*. Vol. CXXIII. 243–254. (In Polish).
- Korzeniowski M., 2014. Z działalności kulturalno-oświatowej Polaków w Kijowie w latach 1905–1918 [On the cultural and educational activities of Poles in Kyiv between 1905 and 1918]. *Wrocławskie studia wschodnie*. 18. 65–89. (In Polish).
- Kryvoszeja I., 2023. Tereshchuk A. Humań w recepcji polskiego szlachcica. Codzienne życie miasta we wspomnieniach Henryka Ułaszyna [A Glimpse into the Life of a Polish Nobleman. Everyday Life in the City as Recalled by Henryk Ułaszyn]. *Textus et Studia*, № 2 (34). 7–33. (In Polish).
- Szyborski W., 2025. Wojskowe pamiątki i sztuka okopowa we wspomnieniach polskich żołnierzy czasów I wojny światowej [Military Memorabilia and Trench Art in the Memoirs of Polish Soldiers from World War I]. *Rocznik Filozoficzny Ignatianum*, Vol. 31, No. 2, s. 329–370. (In Polish).

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.05.2026